

Vida Zsuzsanna

Nevelőszülőnél élő gyermekek kapcsolattartása

A Fővárosi Területi Gyermekvédelmi Szakszolgálat évtizedek óta működtet egy kb. 300-350 hagyományos és 50-55 hivatásos családból álló nevelőszülői hálózatot.

2001 novemberében felmérést végeztünk a nevelőszülői családjainkban élő gyermekek vérszerinti kapcsolattartására vonatkozóan. A felmérés az ellátottak 90%-ára terjedt ki. Abból az előfeltevésből indultunk ki, hogy érdemes különválasztva vizsgálni a 1997. évi XXXI. tv. hatályba lépése előtti, és az azt követő időszakban nevelőszülőkhöz kihelyezett gyermekek vérszerinti kapcsolattartására vonatkozó adatokat. Azt feltételeztük, hogy a két időszak adatainak összehasonlítása során jól kimutatható lesz a törvény szellemisége, amely az alapvető gyermeki jogok között különösen nagy hangsúlyt fektet a gyermekek múltjának megismerésére, a vérszerinti családdal történő kapcsolattartásra. Annál is inkább, mert ez az 1997 óta kötelező nevelőszülői felkészítő képzésnek is központi kérdése, s tapasztalataink szerint a tanfolyam végére a kiképzett nevelőszülők megértik ennek jelentőségét, s támogatják a szülő és a gyermekek találkozását. A támogatás azonban gyakran megreked a racionális tudás szintjén, vagyis valójában akkor kerülnek felszínre az ambivalens érzelmek, indulatok, amikor a nevelőszülő helyzetbe kerül, amikor tevékenyen kell segítenie a találkozások létrejöttét, s kezelnie ezek esetleges utóhatásait.

Az adatok elemzése előtt még bevezetőben két fontos megjegyzést szükséges tenni:

- A hálózatunkban ellátottak 20%-a tartós nevelt, vérszerinti kapcsolattartás a szülői felügyeleti jog megszűnése, megszüntetése miatt ezekben az esetekben alapvetően nincs. Mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül témánk szempontjából ezt a populációt, hiszen szerencsére testvérkapcsolatok, rokon szálak az ő esetükben is léteznek, s kamaszkorban nem egyszer maguk kezdeményezik vérszerinti szüleik felkutatását, általában nem sok sikerrel. Ez nagyon összetett kérdés, itt most csak utalnék a gyermekükről lemondó szülők jogainak védelmére, illetve arra, hogy a gyermeknek a múltja, származása megismeréséhez fűződő jogát csak egyetlen szempont írhatja felül, a gyermek mindennek felett álló érdeke, amely adott esetben a nem kívánatos információkkal, találkozásokkal szembeni védelmet jelenti.
- Az ellátottak 25%-a a felmérés idején utógondozói ellátásban részesülő fiatal felnőtt, amikor a vérszerinti kapcsolattartás már kikerül a gyámhivatali szabályozás hatásköréből, de a családi kapcsolatok nem léte vagy léte, ezek ápolása a fiatalok identitásának, jövőképeinek nagyon fontos összetevőjét képezik, s önálló életkezdésüket is befolyásolhatják.

A felmérés során vizsgált gyermekek 80%-a a Gyvt. hatályba lépése előtt került nevelőszülői családba. Akkor, amikor a nevelőszülők jelentős része kvázi örökbefogadó szülőként viselkedett, mivel a gyermekek nevelőszülői kihelyezésére többnyire az után született javaslat, hogy a gyermekeket családjukból már hosszabb ideje senki nem látogatta.

Ebben a populációban a kihelyezéskor legalább havi rendszerességgel volt kapcsolata vérszerinti szüleivel a gyerekek 14%-ának, évente 2-4 alkalommal további 21%-nak. Ezek az arányok a felmérés időpontjában mindkét vonatkozásban 5-5%-os visszaesést mutatnak. Az összességében 10%-os csökkenés nyilván betudható az éveknek, sok esetben a távolságnak (kölcsonös költözködések), de az okok között szerepelhet a szülők, nevelőszülők, segítő szakemberek nem megfelelő hozzáállása, motiválatlansága is. Az

1998-99-es nagy felülvizsgálatok során nem egyszer halottuk a szülőktől, hogy ha érdeklődtek a GYIVI-ben, gyakran ezt a választ kapták: jobb lesz nem bolygatni a gyermeket, hisz jó helyen van, egy esetleges találkozás csak felzaklatná.

Sajnos a Gyermekvédelmi törvény életbe lépése után kihelyezett gyermekek vérszerinti kapcsolattartására vonatkozó adataink nem mutatnak olyan jelentős eltérést, pozitív irányú növekedést, mint azt feltételeztük.

Az 1998 óta kihelyezett gyermekek egynegyedének volt a kihelyezéskor legalább havi rendszerességgel kapcsolata a szülőkkel, további 20%-nak pedig évente 2-4 alkalommal. A kapcsolattartásos esetek kezdeti 45%-os aránya az azóta eltelt jóval rövidebb idő ellenére is 3%-os csökkenést mutat, de figyelemre méltó, hogy a rendszeres találkozások aránya nőtt, ami tapasztalataink szerint valamennyi szereplő tudatosabb munkáját, pozitívabb hozzáállását tükrözi. Érdekessége a dolognak, hogy itt már találkozotunk olyan esetekkel is, amikor a kapcsolattartás a nevelőszülőkhöz történő kihelyezés apropóján éledt fel újra, és azóta is rendszeresen tart. Valószínűleg a szülők egyfajta jó értelemben vett rivalizációs helyzetként élték meg a nevelőszülői családba történő helyezést, s ez rendszeresebb látogatásra ösztönözte őket.

A két időszak adatainak összevetésekor mégis megdöbbentő, hogy a nevelőszülői felkészítő képzés ellenére, a gyermekvédelmi törvény szellemiségéhez képest a nevelőszülőkhöz kerülő gyermekeknek még mindig kevesebb mint a fele rendelkezik élő vérszerinti kapcsolatokkal. Az okok persze ismerősek: a külföldi állampolgárságú gyermekek jelentős számán túl a tartósan beteg, fogyatékos, örökbe nem adható gyermekeken át a hosszabb gyermekotthoni múltat maguk mögött tudó gyermekekig bezárólag lehetne sorolni a megfogalmazott célok ellen ható tényezőket.

Ugyanakkor a nevelőszülői családok változatlanul nem tudják felvállalni a heti gyakorisággal, vagy az akár hetente többször is látogató szülők gyermekeinek gondozását. A nevelőszülői család saját civil élete védelmében általában az indulásnál nem tud többet vállalni, mint a kéthetenkénti találkozást, s a jó együttműködés reményében nem zárkóznak el attól sem, hogy ha kölcsönösen megismerik egymást, akár az otthonukban is szívesen fogadják a látogató szülőt, szülőket. Sok ez, vagy kevés? Nézőpont kérdése. Helyezési értekezleteken nagyon nehéz elfogadtatni az addig sok esetben rendszertelenül látogató szülővel, hogy a jövőben nem akkor jön, amikor akar vagy tud, hanem a látogatásoknak pontosan betartandó rendje van. Ugyanakkor ennek a rendnek a megtanulása a szülők felelősségtudatának megerősödése szempontjából nagy jelentőségű lehet.

Érdekes megvizsgálni azt is, hogy hol zajlanak ezek a találkozások:

- 1/6-uk a TEGYESZ-ben,
- 1/3-uk semleges külső helyszínen,
- közel 1/4-ük a nevelőszülő otthonában,
- az esetek 1/4-ében a gyermek látogatja meg szüleit,
- a fennmaradó esetekben levelezésre, telefonálásra korlátozódik a kapcsolattartás.

Immár közhely, hogy a TEGYESZ-ben zajló kapcsolattartást nehéz hosszú távon élővé tenni, szinte lehetetlen megteremteni azt az intim hangulatot, amely a szülő-gyermek kapcsolat építését szolgálja. Nemcsak a tárgyi környezetre gondolok, hanem a személyesség, a természetes szituációk lehetetlenségére is. Udvarias, sokszor kényszerű beszélgetések ezek - még ha a nevelőszülő igyekszik is oldani a helyzet nehézségeit, s a gyerekek is nehezen találják fel magukat. Ezekben az esetekben a leggyakoribb a sok

„üzenet” mindkét fél részéről (jön - nem jön, késik, ígéretet, beteg a gyerek, stb.). Ha pedig megvalósul a találkozás, az egyik legsűrűbben előforduló probléma, hogy a kapcsolattartás szembesítés jelleget ölt: régi sérelmek felhánytorgatása, irreális ígérek a jövőre vonatkozóan. Mindez egyértelműen annak a rivalizációs helyzetnek az eredménye, amely arról szól, hogy a felek, a szülő és a nevelőszülő egyenlőtlen feltételekkel indulnak. Mindez nem segít a gyermeknek feldolgozni a szakirodalomban gyakran felemlített lojalitás-konfliktust, vagyis a kettős hovatartozás érzését. Óriási előrelépés innen, ha a nevelőszülő belátja: mennyivel egyszerűbb, de legfőképpen eredményesebb, ha megnyitja az otthonát a vérszerinti szülő előtt. Persze ehhez az is szükséges, hogy a szülő el tudjon utazni a nevelőszülőhöz, ha nem élnek azonos településen. Itt nem csak az anyagiakra gondolok, bár tapasztalataink szerint a vérszerinti családok gyakran nem rendelkeznek a szükséges információkkal a lehetséges támogatási formákra, de talán még inkább az igénylés, az eljárás módjára vonatkozóan. Ugyanilyen súlyos probléma a határozatlan, esetleg fogyatékossgal bíró szülő, akit a szó szoros értelmében kézen kellene fogni, kikísérni a vasútállomásra, segíteni megvenni a vonatjegyet. Itt lenne fontos szerepe a gyerekjóléti szolgálatok családgondozóinak, illetve a team-munkának családgondozó, nevelőszülői tanácsadó és nevelőszülő között. Mindez sajnos még nem vált gyakorlattá. Rengeteg utánajárást igényelne, szervezést, ami a szakemberek túlterheltsége, gyakori fluktuációja miatt akadozik. A gyermekek pedig időközben elvesztik a szülőket, és ezzel együtt megszűnnek a kapcsolatok.

A nevelőszülő otthonában, valamint a vérszerinti szülőknél zajló kapcsolattartások egy jelentős részében a nevelőszülő rokon: nagyszülő, nagynéni, testvér (hálózatunkban a rokon nevelőszülők aránya 16%). Rokoni körben minden magától értetődőbbnek tűnik, de ezeknek a szituációknak is megvan a veszélye. Az ilyen típusú kapcsolattartást be lehet ugyan szabályozni, de ki tudja betartatni? Ki fogja megerősíteni a nagymamát abban, hogy pl. este 10-kor ne engedje be lányát és vejét, ne engedje el velük unokáját a játszótérre hintázni? A szabályozás ilyen esetben öncélúnak tűnhet, mi, szakemberek lefedjük magunkat, de milyen tényleges segítséget tudunk nyújtani? Hogyan működjön itt együtt szakszolgálat és gyermekjóléti szolgálat?

A hazagondozások katasztrofálisan alacsony számával (szolgálatunknál évente egy-két eset) áll összefüggésben az, hogy az időszakos kapcsolattartásra – szünidőben, ünnepekkor hosszabb egybefüggő otthonlétre – gyakorlatilag alig, évente egyszer-számra van csak példa. Idáig már nem jutunk el a kapcsolatépítésben. Miért? A szülő lakáskörülményei, életmódja ugyanúgy oka lehet ennek, mint a kapcsolatok felszínessége. Gyakran tapasztaljuk azt is, hogy a szülő havonta egyszer pontosan jön, de ennél tovább nem tud vagy nem akar lépni - talán ódzkodik a felelősségtől. Nehézséget okoz az is, hogy a gyermekjóléti szolgálatok hétvégeken, ünnepekkor, illetve az iskolai szünetek nagy részében zárva vannak, a családgondozók legfeljebb a lelkiismeretük okán vállalják, hogy ránéznek a szakellátásból gyermeküket fogadó családra. Ha pedig erre nem képesek, akkor inkább nem kezdeményezik, nem támogatják, hogy a gyermek hosszabb időt tölthessen szüleinél.

A legkomolyabb problémát a kapcsolattartások tekintetében az évekre eltűnő, majd újra és újra felbukkanó szülők jelentik. Mi áll az elutasítás mögött akkor, amikor a magát becsapottnak érző kamasz azt mondja, hogy nem akarja többé látni az anyját? Kérdések sora merül fel ismét. Biztos, hogy nem akarja? Ő nem akarja? Miért nem akarja: fél az újabb csalódástól, vagy a nevelőszülőt nem akarja megbántani? Meg tudjuk-e védeni a

gyermeket a szülő „zaklatásától”, bizonyos esetekben az érzelmi zsarolástól? Ki hogyan értelmezi azt a passzust, hogy a gyermek véleményét meg kell hallgatni, és életkorának megfelelő súllyal tekintetbe kell venni? Vajon a szakemberek megtették-e mindent, hogy ezekben a látogatások nélküli években felderítsék, megszüntessék a távolmaradás okát, vagy ha ez hiábavalónak bizonyult, akkor miért nem történt meg a gyermek örökbe fogadhatóvá nyilvánítása?

Mindannyian emlékszünk még az 1998-99-es felülvizsgálatok legdrámaibb eseteire, amikor hosszú évek után a felülvizsgálaton jelent meg újra a szülő. Csak néhány adat: gyermekeink 10%-ának volt ilyen élménye (56 eset), s ezek közül mindössze hat esetben lett az újbóli találkozásnak folytatása. Persze akadtak ezek között olyan tisztázó beszélgetések is, amelyek talán hozzásegítették a fiatalokat a veszteség feldolgozásához, tehát nem mondhatjuk azt, hogy egyértelműen felesleges traumát okoztak a gyermekek számára. A hiánnyal ellentétben ugyanis a veszteség konkrét, megnevezhető, az élettörténet részévé téve feldolgozható, és beépíthető az identitás fejlődési folyamatába.

Az eddigiekben alapvetően a szülőkkel történő kapcsolattartásra fókuszáltam. Végezetül néhány kiegészítő adat a testvérkapcsolatokra és a rokon szálakra vonatkozóan. Gondozottjaink 14%-ának van kapcsolata más intézményben, illetve más nevelőszülőnél élő testvérével – hiszen a törvény életbe lépését megelőző időkben sajnos nem volt elsődleges szempont a testvérek együttes elhelyezése. Ezek közül a legzökkenőmentesebben azok a kapcsolatok működnek, amikor különböző nevelőszülői családokban nevelkednek a gyermekek. Ez a leginkább rivalizálástól mentes szituáció. Nehezebb a helyzet, amikor a testvérek közül valamelyik gyermekotthonban él, s még nehezebb akkor, ha a gyermekotthonban élő testvér fogyatékos. Míg a gyermekotthonban élő gyermek vágya a családra, addig a nevelőszülőnél élő testvér hárítja ezt a közeledést, esetleg „pozíciója” féltése miatt, vagy mert még nem elég felkészült ahhoz, hogy beteg vagy fogyatékos testvérét elfogadja, felvállalja. Sokszor a nevelőszülők is hátráltatják ezeket a kapcsolatokat, mondván, hogy nem tudnak vagy nem akarnak még egy gyermeket nevelőszülőként nevelni.

Szerencsére a legtöbb esetben a gyermekotthonokban dolgozó kollégákkal eredményesen tudunk együttműködni, és nagy segítséget, fontos információforrást jelentenek számunkra a gyermekotthoni családgondozók is. Sokszor a gyermekotthon biztosítja a helyszínt a testvérek és a szülők együttes találkozásához.

A gyermekek 8%-ának esetében távolabbi rokonokkal is működik kapcsolattartás – általában kisebb intenzitással. Ugyanakkor ezek fontos támpontok lehetnek a gyermekek múltjának, származásának megismerésében.

Amint a fentiekből látható, a központi kérdés: a kapcsolattartás a vérszerinti családokkal, dilemmák sorát veti fel a szakemberek részéről is, és igazán nem kell csodálkoznunk azon, hogy még a felkészítő képzésen eredményesen részt vett nevelőszülők is komoly próbatételként élik meg ezeket a szituációkat. Mindez felhívja a figyelmet a nevelőszülők és a segítő szakemberek folyamatos képzésének, szupervíziójának szükségességére, illetve az alapellátásban és a szakellátásban dolgozó kollégák együttműködésének nélkülözhetetlenségére.